

INTEGRACJA OSÓB ZAGROŻONYCH WYKLUCZENIEM SPOŁECZNYM A KAPITAŁ INTELEKTUALNY SPÓŁDZIELNI SOCJALNYCH

Karolina Syty¹

¹ Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Polska, karolina.syty@edu.uekat.pl, ORCID: 0000-0002-5013-7908

Received: 04.11.2021 | Revised: 07.01.2022 | Accepted: 01.02.2022 | Available on-line: 31.03.2022

ABSTRAKT

CEL: Celem tego artykułu jest zaprezentowanie modelu ukazującego, w jaki sposób integracja społeczna członków spółdzielni socjalnych – osób zagrożonych wykluczeniem społecznym – przyczynia się do budowania kapitału intelektualnego tej organizacji.

METODA: Szczególnym celem spółdzielni socjalnych jest podejmowanie działań na rzecz reintegracji społecznej i zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. W tym artykule w procesie integracji wyróżniono dwie grupy komponentów: normalne czynności obywatelskie członków społeczeństw oraz cechy obywatelstwa włączającego. Komponenty te zostały odniesione do kategorii kapitału intelektualnego. Opracowano indukcyjny model sieci powiązań pomiędzy integracją osób wykluczonych a kapitałem intelektualnym spółdzielni socjalnych. Na jego podstawie zbudowano hipotetyczno-dedukcyjny model wpływu integracji osób wykluczonych na kapitał intelektualny spółdzielni socjalnej.

WYNIKI I WNIOSKI: Proponowany model wiążący integrację osób wykluczonych z kapitałem intelektualnym spółdzielni socjalnych ma przenieść uwagę z ilościowych danych opisujących działania integracyjne (np. liczba godzin szkoleniowych, liczba spotkań integracyjnych itp.) na dane jakościowe opisujące skutki tych działań w odniesieniu do spółdzielni socjalnej jako organizacji, o której sile decyduje między innymi kapitał intelektualny.

ORYGINALNOŚĆ I WKŁAD: Zaproponowany model jest nowatorski pod względem podejścia do kapitału intelektualnego jako efektu działań integracyjnych, co według najlepszej wiedzy autorki nie było dotychczas podnoszone w literaturze, jak i pod względem podejścia do samego procesu integracji osób zagrożonych wykluczeniem, który przynosi korzyści nie tylko im samym, ale również organizacji, do której przynależą. Praca ma charakter koncepcyjny.

SŁOWA KLUCZOWE: spółdzielnie socjalne, wykluczenie społeczne, integracja, kapitał intelektualny.

JEL: L31, O34, P13.

1. WSTĘP

Przedsiębiorstwa społeczne, w tym spółdzielnie socjalne zyskują na znaczeniu we współczesnej gospodarce (Borzaga, Salvatori, & Bodini, 2019). Z jednej strony stanowią przeciwwagę dla procesów globalnej monopolizacji i działalności międzynarodowych koncernów (Skubiak, 2017), z drugiej strony zastępują państwo opiekuńcze, przejmując niektóre zadania w zakresie usług społecznych (Borzaga & Galera, 2012; Degli Antoni & Portale, 2010). Przedsiębiorstwo społeczne promuje postawy przedsiębiorcze w połączeniu z dążeniem do ograniczenia zjawiska marginalizacji społecznej. Łączy w sobie cechy podmiotów działających w sektorze prywatnym, jak i w sektorze organizacji pożytku publicznego (Czetwertyński, 2017). Na rozwój przedsiębiorstw społecznych w Polsce po 1989 roku wpłynęły trzy czynniki:

- demokratyzacja,
- decentralizacja,
- transformacja państwa opiekuńczego.

Pierwsza zapewniła swobodę działania podmiotom niepaństwowym, a dwie następne przyczyniły się do powstania nowych obszarów niezaspokojonych potrzeb społecznych (Ciepielewska-Kowalik & Starnawska, 2021), których efektem może być wykluczenie społeczne.

Od lat 90. XX wieku pojęcie wykluczenia społecznego stało się podstawową koncepcją w dokumentach Unii Europejskiej. Prowadząc innowacyjną politykę społeczną, politycy unikają piętna takich pojęć, jak „ubóstwo” i „deprywacja” (Kruszka, 2008). Termin „wykluczenie społeczne” pochodzi od francuskiego *exclusion sociale* określającego stan wykluczenia ze świadczeń ubezpieczeń społecznych we Francji (Peace, 2001). Wykluczenie jest powiązane z ubóstwem, lecz ma charakter złożony. Bieda to nie tylko brak dochodów czy zasobów, ale „deprywacja, która utrudnia czy uniemożliwia społeczną partycypację, funkcjonowanie według społecznie akceptowanego wzoru” (Frieske, 2004, s. 17). Nie każdy brak uczestnictwa jest wykluczeniem. Z wykluczeniem mamy do czynienia, gdy coś „jest oceniane pozytywnie, a więc może być to uznane za problem, gdy uczestnictwo jest zalecane lub uznawane za obowiązek (...), nie mamy zdolności do uczestnictwa, ale chcemy uczestniczyć” (Szarfenberg, 2008). Przeciwdziałanie wykluczeniu jest głównym celem aktywnej polityki społecznej państwa przy udziale przedsiębiorstw społecznych. Podejmowane działania mają charakter przedzatrudnieniowy (Kluby Integracji Społecznej, Centra Integracji Społecznej, Warsztaty Terapii Zajęciowej) i prozatrudnieniowy na otwartym i chronionym rynku pracy, a do tego zalicza się tworzenie spółdzielni socjalnych (Olszewski, 2018; Subocz, 2017; Wojtasiak, 2017). Osoby zagrożone wykluczeniem dzięki reintegracji społecznej i zawodowej mają szansę na pełnoprawne uczestnictwo w życiu społecznym i pełnienie adekwatnych ról w rodzinie i społeczności lokalnej (Sadowska, 2018). Właśnie w spółdzielniach socjalnych osoby te znajdują zatrudnienie dające utrzymanie im i ich rodzinom oraz miejsce, w którym pracując razem, pełnią określone role społeczne (pracownicze, kierownicze), tworzą i podtrzymują więzi społeczne (Janowska, 2019). Zatrudnienie w małych przedsiębiorstwach, takich jak spółdzielnie socjalne, musi być jednak poparte innymi działaniami o charakterze inkluzywnym¹ (Blackburn & Ram, 2006). Badania przeprowadzone wśród greckich spółdzielni socjalnych dla osób z problemami zdrowia psychicznego pokazały, że nie były one w stanie przezwyciężyć ubóstwa ani zapewnić rozwoju zawodowego swoich członków (Adam, 2014). Jednym z kluczowych czynników sukcesu programów wsparcia dla osób zagrożonych wykluczeniem jest ciągłość działań reintegracyjnych (Frieske, 2004).

Znaczenie osób i tego, co one wnoszą do organizacji, podkreśla koncepcja kapitału intelektualnego, która odchodząc od koncentrowania się wyłącznie na zasobach finansowych i materialnych, kładzie nacisk na pozamaterialne czynniki (Sokołowska, 2005). Wyniki badań polskich spółdzielni socjalnych wskazują, że w opinii respondentów zasoby niematerialne spółdzielni, w szczególności zasoby ludzkie, są bardziej konku-

rencyjne niż zasoby finansowe (Rajchelt-Zublewicz, Piwoni-Krzeszowska, & Matyja, 2019). Podobne wyniki otrzymano, analizując włoskie spółdzielnie socjalne. Kluczową rolę dla wyników społecznych i finansowych ma kapitał ludzki oraz kapitał relacyjny, który świadczy o jakości relacji z interesariuszami zewnętrznymi (Bontis, Ciambotti, Palazzi, & Sgro, 2018). Osoby zagrożone wykluczeniem społecznym mogą stać się ważnym i zróżnicowanym zasobem kapitału ludzkiego (Gonzalez & Simpson, 2021). Ponadto w badaniach włoskich zauważono, że poszczególne komponenty kapitału intelektualnego dodatnio oddziałują na siebie, co przyczynia się do rozwoju kapitału intelektualnego (Bontis, Ciambotti, Palazzi, & Sgro, 2018).

W dotychczasowej literaturze przedmiotu nie znaleziono artykułu, w którym integracja osób wykluczonych byłaby rozpatrywana w odniesieniu do kapitału intelektualnego spółdzielni socjalnych. To podejście do zagadnienia integracji stanowi lukę badawczą, którą w tym artykule starano się wypełnić.

Postawiono następujące pytanie badawcze: jak integracja osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, pracujących lub będących członkami spółdzielni socjalnej, przyczynia się do budowania kapitału intelektualnego tych organizacji.

W celu jego weryfikacji zaprezentowano indukcyjny model sieci powiązań między integracją osób wykluczonych a kapitałem intelektualnym spółdzielni socjalnych. Wykorzystano metodę badawczą polegającą na przeglądzie literatury ze szczególnym naciskiem na poszukiwanie publikacji związanych z integracją osób zagrożonych wykluczeniem oraz kapitałem intelektualnym. Następnie zaproponowano hipotetyczno-dedukcyjny model wpływu integracji na kapitał intelektualny spółdzielni socjalnych.

W związku z tym, że pojęcie integracji jest niejednoznaczne, wyróżniono dwie grupy komponentów procesu integracji: normalne czynności obywatelskie członków społeczeństw (Burchardt, Le Grand, & Piachaud, 1999) oraz cechy obywatelstwa włączającego (Lister, 2007).

W literaturze istnieje wiele definicji kapitału intelektualnego, wśród których można wyróżnić trzy podejścia:

1. Kapitał intelektualny definiują jego cechy.
2. Kapitał intelektualny definiowany jest przez elementy składowe.
3. Kapitał intelektualny definiuje zdolność do generowania korzyści ekonomicznych (Bombiak, 2016).

W tym opracowaniu przyjęto podejście drugie i wykorzystano podział na elementy składowe zaproponowany w modelu IC RatingTM (Jacobsen, Hofman-Bang, & Nordby, 2005). Wybrano je, ponieważ w tym modelu jako czwarty element kapitału intelektualnego wskazany jest pomysł na działalność gospodarczą, co ma szczególne znaczenie w przedsiębiorstwach społecznych.

2. SPÓŁDZIELNIE SOCJALNE A INTEGRACJA

Koncepcja przedsiębiorstwa społecznego sięga końca lat 70. XX wieku. Istotą przedsiębiorstw społecznych jest: „realizacja celów wspólnot społecznych ze środków czerpanych z działalności gospodarczej” (Czetwertyński, 2017, s. 52). W literaturze (Daniele, 2007; Gardziński & Łabenda, 2020; Hausner & Laurisz, 2006) przyjmuje się, że EMES (Międzynarodowa sieć badawcza – International Reserch Network), że przedsiębiorstwa społeczne to podmioty spełniające kryteria przedstawione w tabeli 1.

Tabela 1. Kryteria definiujące przedsiębiorstwa społeczne według EMES

Kryteria ekonomiczne	Kryteria społeczne
<ul style="list-style-type: none"> – ciągłość działalności – wysoki poziom autonomii – znaczące ryzyko ekonomiczne – zatrudnianie opłacanych pracowników 	<ul style="list-style-type: none"> – jasny cel korzyści społecznych – oddolny, obywatelski charakter inicjatywy – własność kapitałowa nie jest podstawą procesu decyzyjnego – charakter partycypacyjny, angażujący podmioty, na rzecz których prowadzona jest działalność – ograniczona dystrybucja zysków

Źródło: Daniele (2007).

Jedną z form przedsiębiorstw społecznych są spółdzielnie socjalne (Gardziński & Łabenda, 2020; Hausner & Laurisz, 2006). Funkcjonowanie spółdzielni socjalnych we Włoszech jest modelowym przykładem. Włoskie przepisy dotyczące spółdzielni socjalnych (ustawa 381/1991) stały się wzorem dla rozwiązań w Belgii, Francji i Portugalii (Nowicki, Słaby, Wojtowicz, & Żołądkowska, 2013) oraz w Polsce (Michalik, 2019). Prawo włoskie wyróżnia dwa typy spółdzielni socjalnych:

- typ A – spółdzielnie socjalne powoływane dla świadczenia usług socjalno-edukacyjnych i opiekuńczo-leczniczych;
- typ B – spółdzielnie działające na rzecz reintegracji zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym (Pansera & Rizzi, 2020).

Typ B jest zbliżony do polskich spółdzielni socjalnych, działających na podstawie ustawy o spółdzielniach socjalnych (Dz.U. 2006 nr 94, poz. 651). W spółdzielniach socjalnych znajdują pracę osoby o tzw. niskiej zatrudnialności, której przyczyną mogą być np. niewystarczające kwalifikacje, niepełnosprawności, uzależnienia, zwolnienia z zakładów karnych (Janowska, 2019). Szczególnym celem spółdzielni socjalnych jest podejmowanie działań na rzecz reintegracji społecznej i zawodowej tych osób jako zagrożonych wykluczeniem społecznym. Reintegracja polega na podejmowaniu działań mających na celu: „odbudowę i utrzymanie umiejętności ułatwiających zaangażowanie w życie wspólnoty i role społeczne w miejscu pracy, zamieszkania lub pobytu oraz reintegrację zawodową członków spółdzielni, przez którą należy rozumieć działania mające na celu przywrócenie i utrzymanie zdolności do samodzielnego wykonywania pracy na rynku pracy [tłum. własne]” (Izdebski, Mering, Ołdak, & Szarfenberg, 2017, s. 4). Na rzecz swoich członków, pracowników i środowiska lokalnego spółdzielnie mogą prowadzić działalność społeczną i oświatowo-kulturalną oraz realizować działania społecznie użyteczne w sferze działań publicznych (Błażejowska, 2019). Michał J. Sobczak wyróżnił cztery grupy korzyści, jakie może przynieść osobom zagrożonym wykluczeniem społecznym praca w spółdzielni:

- korzyści o charakterze ekonomicznym: przede wszystkim uzyskiwanie dochodów;
- korzyści zawodowe: nowe kwalifikacje zawodowe, kontakty zawodowe;
- korzyści społeczne;
- korzyści psychologiczne (Sobczak, 2016b).

Działania spółdzielni socjalnej w zakresie reintegracji finansowane są z wypracowanego zysku. Zgodnie z polskim prawem nie mniej niż 30% nadwyżki bilansowej podlegającej podziałowi powinno być przeznaczone na fundusz fakultatywny związany z reintegracją społeczną (Michalik, 2019). Oznacza to, że warunkiem wypełniania misji i realizacji celów społecznych jest dobra kondycja ekonomiczna spółdzielni (Czetwertyński, 2017; Rajchelt-Zublewicz, Piwoni-Krzeszowska, & Matyja, 2019). Członkami spółdzielni socjalnych są osoby zagrożone wykluczeniem społecznym. Na potrzeby tego artykułu przyjęto następującą definicję wykluczenia społecznego: Jednostka jest wykluczona społecznie, jeśli: zamieszkuje geograficznie w społeczeństwie i nie uczestniczy w normalnych czynnościach obywateli tego społeczeństwa (Burchardt, Le Grand, & Piachaud, 1999).

Podobnie wykluczenie społeczne określa Kruszka (2008) – jako brak lub niedostatek uczestnictwa jednostki/grupy w ważnych aspektach życia społecznego. P. Townsend mówi o zdolności (lub jej braku) do uczestnictwa w różnych aspektach codziennej aktywności społecznej, to jest odgrywania ról społecznych i partycypacji w relacjach społecznych oraz zwyczajowo przyjętych zachowaniach charakterystycznych i wartościowych dla członków w danym społeczeństwie (Broda-Wysocki, 2012, s. 45). Zawężając koncepcję wykluczenia do obywateli danego państwa, Szarfenberg pisze, że znajdujący się w sytuacji trwałego wykluczenia, nie przestają być obywatelami, ale mają trudności z realizacją praw, które im przysługują z tytułu obywatelstwa (Szarfenberg, 2007, s. 323).

Normalne czynności obywatelskie mogą się różnić w zależności od społeczeństwa i historycznego kontekstu (Burchardt, Le Grand, & Piachaud, 1999). W tym artykule przyjęto za Burchardt i in., że są to: aktywność konsumpcyjna, działalność oszczędnościowa, działalność produkcyjna, działalność polityczna, aktywność społeczna. **Aktywność konsumpcyjna**, rozsądny standard życia, odnosi się do tradycyjnych miar ubóstwa. **Działalność oszczędnościowa**, posiadanie zabezpieczenia finansowego obejmuje emerytury, oszczędności, posiadanie domu. **Działalność produkcyjna** rozumiana jest jako zaangażowanie się w działalność cenioną ekonomicznie lub społecznie, taką jak praca zarobkowa, kształcenie lub szkolenie, emerytura lub opieka nad rodziną. **Działalność polityczna**, posiadanie pewnej władzy decyzyjnej, zaangażowanie się w pewne wspólne wysiłki na rzecz poprawy lub ochrony najbliższego lub szerszego środowiska społecznego, lub fizycznego. **Aktywność społeczna** to zaangażowanie się w znaczące interakcje społeczne z rodziną lub przyjaciółmi oraz identyfikowanie się z grupą kulturową lub społecznością (Burchardt, Le Grand, & Piachaud, 1999). Podobne obszary życia społecznego wyróżnia Kruszka (2008):

- ekonomiczny (procesy produkcji i konsumpcji),
- społeczny (kontakty społeczne),
- polityczny (kształtowanie i podejmowanie decyzji politycznych).

Integracja społeczna jako działanie przeciwstawiające się wykluczeniu musi odbywać się z poszanowaniem czterech cech obywatelstwa włączającego (Lister, 2007). Są to:

- sprawiedliwość – należy rozważyć, kiedy sprawiedliwe jest, aby ludzie byli traktowani tak samo, a kiedy sprawiedliwe jest, aby byli traktowani inaczej;
- uznanie – rozumie się przez to uznanie wewnętrznej wartości wszystkich ludzi, ale także uznanie i szacunek dla ich odmienności;
- samostanowienie lub „zdolność ludzi do sprawowania pewnej kontroli nad własnym życiem” odnosi się również do samostanowienia i uczestnictwa osób niepełnosprawnych;
- solidarność jako zdolność do utożsamiania się z innymi i działania w jedności z nimi w ich roszczeniach o sprawiedliwość i uznanie (Kabeer, 2005).

Wykluczenie jest efektem hierarchizacji społeczeństwa, podziału na kasty (Silver, 1994, za: Mazur & Kuć, 2019, s. 34), czemu towarzyszy brak uznania dla przedstawicieli klas niższych, którzy określane są jako „ludzie zbędni” (Czarnowski, 1936), „ludzie luźni” (Assrodobraj, 1966, za: Poniat, 2013), „ludzie na przemiał” (Bauman, 2004), prekariat (Standing, 2014, za: Mazur & Kuć, 2019).

Rolę samostanowienia ludzi o sobie podkreślał w swoich pracach A. Sen: „rozwój polega na usuwaniu różnego typu zniewoleń, które pozostawiają ludziom niewielki wybór i niewielkie szanse realizacji przemyslanego działania (...) usuwanie zniewoleń ma konstytutywne znaczenie dla rozwoju” (Sen, 2002, s. 10). Podobne stanowisko prezentuje nurt personalizmu ekonomicznego z jego zasadą pomocniczości: społeczność wyższego rzędu nie powinna ingerować w sprawy społeczności niższego rzędu, pozbawiając ją kompetencji, lecz powinna ją wspierać w razie konieczności i pomóc w koordynacji jej działań z działaniami innych grup społecznych dla dobra wspólnego (Gronbacher, 1998).

Solidarność społeczna według S. Paugama i D. Galier wyraża się w gotowości płacenia wyższych podatków przez bogatszych obywateli na rzecz poprawy życia ubogich (Kruszka, 2008). W tym artykule nie uwzględnia się tego aspektu finansowej, przymusowej solidarności.

Działania zmierzające do integracji muszą uwzględniać zarówno potrzebę przynależności, jak i wyjątkowości. Skupienie się na przynależności (np. asymilacji) niesie ze sobą niebezpieczeństwo zmuszania jednostek do tłumienia ich tożsamości, osobistych doświadczeń i opinii. Podkreślanie wartości wyjątkowości jednostek (np. różnicowania) może prowadzić do segregacji i utrwalać stereotypy (Shore, Randel, Chung, Dean, Ehrhart, & Singh, 2011). Cztery płaszczyzny integracji przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Cztery płaszczyzny integracji

	Niska przynależność	Wysoka przynależność
Niska wartość wyjątkowości	Wykluczenie Jednostka nie jest traktowana jako „swój” * o wyjątkowej wartości w grupie, istnieją inni pracownicy lub grupy, które są traktowane jako „swoi”	Asymilacja Jednostka jest traktowana jako „swój” w grupie roboczej, gdy dostosowuje się do norm organizacyjnych lub dominujących kulturowych i rezygnuje ze swej wyjątkowości
Wysoka wartość wyjątkowości	Różnicowanie Jednostka nie jest traktowana jako „swój”, ale jej unikalne cechy są postrzegane jako wartościowe i wymagane dla sukcesu grupy/organizacji	Włączenie Jednostka jest traktowana jako „swój”, a także pozwala się jej lub jest zachęcana do zachowania wyjątkowości

* przez słowo „swój” rozumiem tu postrzeganie jednostki jako osoby z wewnątrz organizacji.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Shore, Randel, Chung, Dean, Ehrhart, & Singh (2011).

Efektom włączenia są wysokiej jakości relacje z członkami grupy i przełożonymi, satysfakcja z pracy, poczucie przynależności, zaangażowanie, zamiar pozostania w organizacji, kreatywność, rozwój kariery (Shore, Randel, Chung, Dean, Ehrhart, & Singh, 2011). Efektom włączenia po stronie organizacji jest budowanie kapitału intelektualnego.

3. IMPLIKACJE DLA KAPITAŁU INTELEKTUALNEGO

Koncepcja kapitału intelektualnego ma zastosowanie do każdej organizacji niezależnie od tego, czy jest ona nastawiona na zysk, czy nie (Kong, 2008). Kapitał intelektualny odnosi się do zbiorowej wiedzy, która jest osadzona w personelu, procedurach organizacyjnych i relacjach sieciowych organizacji (Kong, 2010). Koncepcja kapitału intelektualnego w przedsiębiorstwach społecznych jest wykorzystywana w kontekście wzrostu i poprawy wydajności (Buonomo, Benevene, Barbieri, & Cortini, 2020; Rajchelt-Zublewicz, Piwoni-Krzyszowska, & Matyja, 2019). W spółdzielniach socjalnych szczególnie ważny, w opinii osób zarządzających, jest kapitał ludzki, ponieważ wiedzę spółdzielni tworzą ludzie dzięki swoim osobistym umiejętnościom i zdolnościom. W związku z tym, gdy osoby zarządzające poświęcają więcej uwagi potrzebom pracowników, przynosi to lepsze wyniki indywidualne i organizacyjne, buduje poczucie tożsamości i przynależności organizacyjnej (Benevene, Kong, De Carlo, Lucchesi, & Cortini, 2019). Misją spółdzielni jest reintegracja społeczno-zawodowa osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, dlatego doświadczenie zawodowe spółdzielców musi być kształtowane w zgodzie z ich specyficznymi potrzebami (Benevene, Kong, Lucchesi, & Cortini, 2019).

Szukając odpowiedzi na pytanie, jak organizacja realizuje swoją misję, Epstein i McFarlan (2011) pogrupowali działania organizacji na pięć klastrów: nakłady (*inputs*), działania (*activities*), produkty (*outputs*), rezultaty (*outcomes*) i skutki (*impacts*). **Nakłady** to kluczowe materialne i niematerialne zasoby, które umożliwiają organizacji non-profit wykonywanie jej zadań. **Działania** to zadania, które organizacja

podejmuje. **Produkty** mogą mieć charakter materialny i niematerialny, są to produkty lub usługi będące efektem działań organizacji. **Wyniki** to konkretne zmiany zachowania i osób, na które organizacja ma wpływ przez dostarczanie tych produktów i usług. **Skutki** obejmują korzyści dla samej organizacji, budowanie więzi organizacyjnej, oraz dla społeczeństwa jako całości (Epstein & McFarlan, 2011). Odnosząc ten model do spółdzielni socjalnej w kontekście jej reintegracji społeczno-zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, można przyjąć, że:

- nakłady to gotówka, sprzęt, inne potrzebne przedmioty oraz pracownicy z ich specjalnymi potrzebami wynikającymi z ich sytuacji społecznej;
- działania to realizowane zadania związane z działalnością gospodarczą spółdzielni oraz społeczno-zawodową integracją członków spółdzielni;
- produkty to dostarczane na rynek produkty i usługi oraz rozwój zawodowy, zdobyte umiejętności i kompetencje społeczne jej członków;
- wyniki to zaspokajanie potrzeb klientów spółdzielni (w szczególności potrzeb społecznych lokalnych społeczności) oraz postępująca **integracja** osób zagrożonych wykluczeniem społecznym – członków spółdzielni i pracowników;
- skutki to wyniki finansowe spółdzielni oraz wzmacnianie jej **kapitału intelektualnego**.

W celu zbadania istniejących relacji między procesem integracji członków spółdzielni a jej kapitałem intelektualnym każdy z tych dwóch wymiarów został rozbity na komponenty.

Kapitał intelektualny zwykle dekomponowany jest na trzy składowe: kapitał ludzki, kapitał strukturalny (organizacyjny), kapitał klienta (relacyjny) (Benevene, Kong, Lucchesi, & Cortini, 2019; Bontis, 1998; Kong, 2010). W tym opracowaniu przyjęto podział zaproponowany w modelu IC RatingTM, w którym wyodrębniono:

- kapitał ludzki,
- kapitał organizacji,
- kapitał relacji,
- kapitał biznesu (Jacobsen, Hofman-Bang, & Nordby, 2005).

Pierwsza wskazana w modelu IC RatingTM kategoria kapitału intelektualnego – kapitał ludzki – jest to zasób indywidualnej wiedzy pracowników (Boedker, Guthrie, & Cuganesan, 2005; Bontis, 1998; Bozzolan, Favotto, & Ricceri, 2003; Roos & Roos, 1997). Na kapitał ludzki składają się kompetencje pracowników, wykształcenie (Boedker, Guthrie, & Cuganesan, 2005; Bozzolan, Favotto, & Ricceri, 2003), doświadczenie (Allee, 2000; Sveiby, 1997; Youndt & Snell, 2020) umiejętności (Boedker, Guthrie, & Cuganesan, 2005; Roos & Roos, 1997; Youndt & Snell, 2020), stosunek do organizacji (Marr & Moustaghfir, 2005; Roos & Roos, 1997) i witalność (Marr & Moustaghfir, 2005; Roslender, Stevenson, & Kahn, 2006). Kapitał ludzki spółdzielni socjalnych uwarunkowany jest rozwojem zawodowym, osobistym i społecznym osób zagrożonych wykluczeniem.

Kategoria druga – kapitał organizacyjny – to doświadczenie całej organizacji. Jego wyrazem są patenty, licencje, know-how, znaki towarowe, kultura organizacji (Boedker, Guthrie, & Cuganesan, 2005; Bozzolan, Favotto, & Ricceri, 2003; Sveiby, 1997), wewnętrzne procesy (Boedker, Guthrie, & Cuganesan, 2005; Bozzolan, Favotto, & Ricceri, 2003; Youndt & Snell, 2020), systemy administracyjne (Allee, 2000; Boedker, Guthrie, & Cuganesan, 2005; Bozzolan, Favotto, & Ricceri, 2003), technologie informatyczne (Allee, 2000; Bozzolan, Favotto, & Ricceri, 2003; Sveiby, 1997). Kategoria ta jest też określana jako kapitał strukturalny (*structural capital*), który tworzą procesy i wewnętrzne połączenia organizacyjne, efektywność, czas przeznaczony na transakcje, dostęp do informacji (Bontis, 1998; Kong, 2010). Kapitał organizacyjny spółdzielni socjalnej to wypracowane metody wykorzystania wiedzy i doświadczenia spółdzielców. W tej kategorii kapitału ważne jest uczestnictwo rozumiane jako działanie wspólnie z innymi.

Kapitał relacyjny (*relational capital*) to wiedza osadzona w międzyorganizacyjnych relacjach, wykorzystuje zewnętrzne połączenia organizacyjne, relacje z klientami (Allee, 2000; Bozzolan, Favotto, & Ricceri, 2003; Dzinkowski, 2000), dostawcami (Allee, 2000; Bozzolan, Favotto, & Ricceri, 2003; Dzinkowski, 2000), ośrodkami administracji, a także kanały dystrybucji (Bozzolan, Favotto, & Ricceri, 2003). Kapitał relacyjny spółdzielni socjalnej to całokształt powiązań między członkami spółdzielni oraz z podmiotami zewnętrznymi.

Kategoria „kapitał biznesu” to strategiczny kontekst nowego przedsięwzięcia (Jacobsen, Hofman-Bang, & Nordby, 2005), pomysł na biznes i strategia wybrana do jego realizacji (Blackburn & Ram, 2006). Kategoria ta nazywana jest też polityką biznesu. Kapitał biznesu spółdzielni socjalnej to pomysł na świadczenie usług istotnych dla społeczności lokalnej. Warunkiem wypełnienia funkcji społecznej przez spółdzielnie jest ich prawidłowe funkcjonowanie w przestrzeni ekonomicznej. W literaturze polskiej podkreśla się, że powstanie spółdzielni często podyktowane jest jedynie możliwością ubiegania się o środki z sektora publicznego – dotacje unijne (Czetwertyński, 2017). Spółdzielnie takie po wyczerpaniu możliwości wsparcia ze strony sektora publicznego zawieszają działalność. Świadczy to o wadze kapitału biznesu dla sukcesu spółdzielni, które muszą zidentyfikować swoją okazję przedsiębiorczą. Prowadzenie działalności gospodarczej jest jednym ze sposobów reintegracji (Blackburn & Ram, 2006), który w ramach spółdzielni socjalnych dostępny jest dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym (Duraj, 2010).

Powyższe, podnoszone w literaturze, kwestie stały się podstawą budowy modelu sieci powiązań pomiędzy integracją osób zagrożonych wykluczeniem społecznym a kapitałem intelektualnym spółdzielni socjalnych. Model to „hipotetyczna konstrukcja myślowa, tj. układ założeń, pojęć i zależności między nimi, pozwalający opisać (modelować) w przybliżony sposób jakiś aspekt rzeczywistości” (Gospodarek, 2009, s. 61-63, za: Zakrzewska-Bielawska, 2018, s. 11). Rysunek 1 przedstawia indukcyjny model sieci powiązań między integracją osób wykluczonych a kapitałem intelektualnym spółdzielni socjalnej. W procesie integracji (zmienna niezależna) wyróżniono dwie grupy komponentów:

- normalne czynności obywatelskie członków społeczeństwa (Burchardt, Le Grand, & Piachaud, 1999);
- cechy obywatelstwa włączającego (Lister, 2007).

W modelu nie uwzględniono takich normalnych czynności obywatelskich, jak: aktywność konsumpcyjna i oszczędnościowa, ponieważ odnoszą się one do indywidualnych gospodarstw domowych osób wykluczonych. Wyróżnienie komponentów oznaczono kropkami.

Kapitał intelektualny (zmienna zależna) został zdekomponowany (oznaczenie kropkami) na cztery kategorie: kapitał ludzki, organizacyjny, relacyjny, biznesu. Analizując poszczególne komponenty procesu integracji, starano się uchwycić następujące zależności wyrażone przez pomocnicze pytania badawcze:

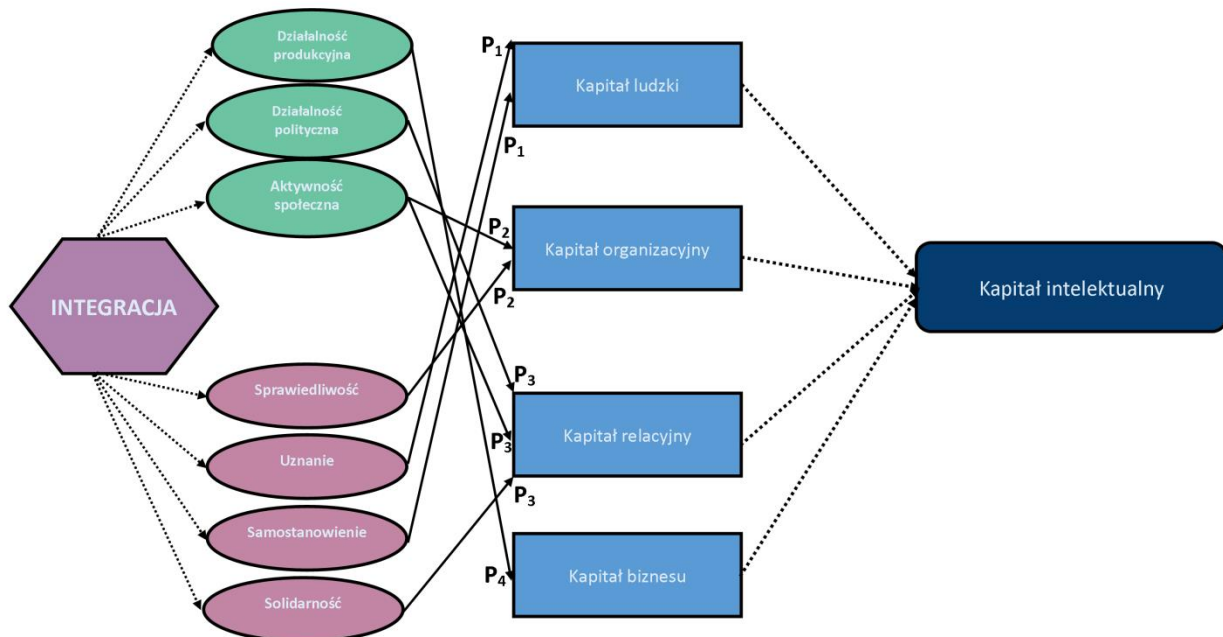
P₁: W jaki sposób działania integracyjne budują kapitał ludzki spółdzielni socjalnej?

P₂: W jaki sposób działania integracyjne budują kapitał relacyjny spółdzielni socjalnej?

P₃: W jaki sposób działania integracyjne budują kapitał organizacyjny spółdzielni socjalnej?

P₄: W jaki sposób działania integracyjne budują kapitał biznesu spółdzielni socjalnej?

Na rysunku 1 strzałki ciągłe oznaczają pomocnicze pytania badawcze.

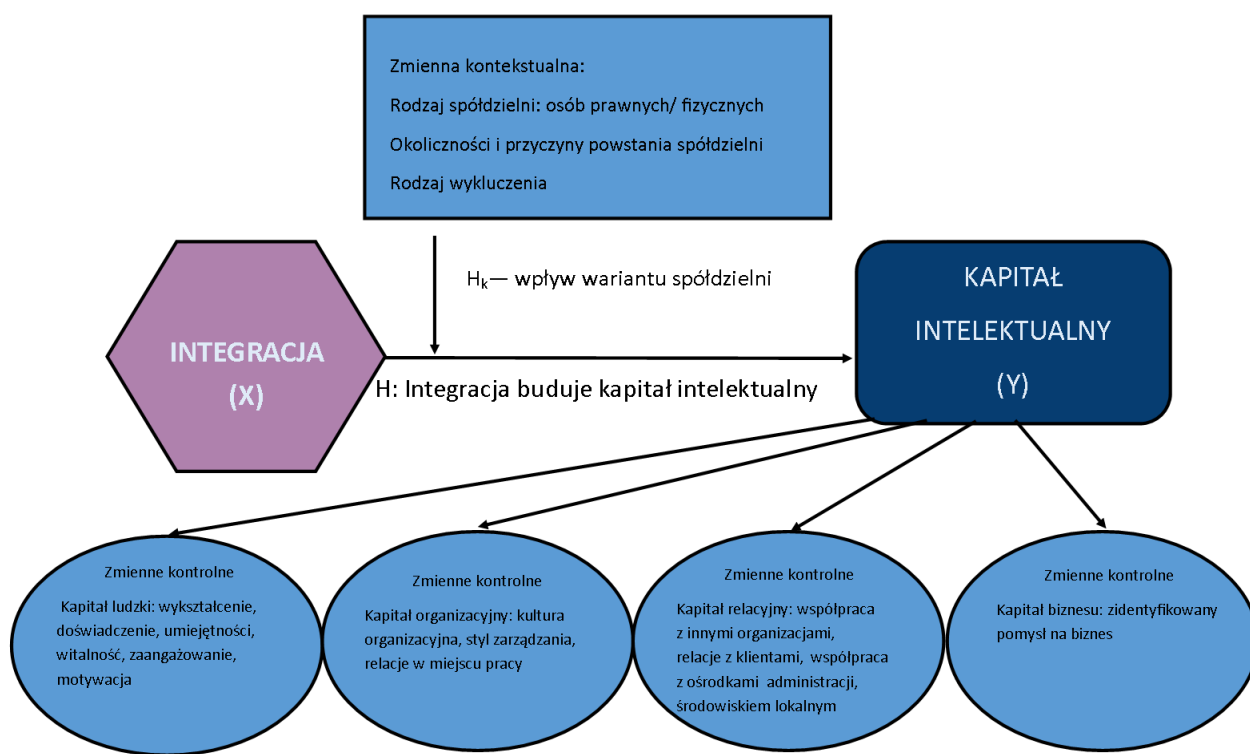
Rysunek 1. Integracja osób wykluczonych a kapitał intelektualny spółdzielni socjalnej – sieć powiązań. Model indukcyjny

Źródło: Opracowanie własne.

Na rysunku strzałkami zaznaczono:

- wpływ działalności produkcyjnej na kapitał biznesu (P_4). Spółdzielnia powinna posiadać jasny cel korzyści społecznych (por. Kryteria społeczne w definicji EMES), podejmować działania na rzecz określonej grupy osób zagrożonych wykluczeniem;
- wpływ działalności politycznej na kapitał relacyjny (P_3). Spółdzielnie cechuje autonomia (por. kryteria ekonomiczne w definicji EMES). Nawet jeśli korzystają z grantów, nie są bezpośrednio zarządzane przez organy administracji publicznej. Każdy spółdzielca posiada pewną władzę decyzyjną – jeden głos. Własność kapitałowa nie jest podstawą procesu decyzyjnego (por. Kryteria społeczne w definicji EMES);
- wpływ aktywności społecznej na kapitał organizacyjny (P_2) i kapitał relacyjny (P_3). Działania spółdzielni socjalnej mają charakter partycypacyjny, angażujący podmioty, na rzecz których jest prowadzona (spółdzielców i klientów) (por. Kryteria społeczne w definicji EMES). Spółdzielnia wzmacnia demokrację na poziomie lokalnym przez prowadzoną działalność gospodarczą (Daniele, 2007);
- wpływ sprawiedliwości na kapitał organizacyjny (P_2). Jednostka jest traktowana jako „swój” – należy do organizacji, dostosowuje się do jej reguł z zachowaniem prawa do odrębności (por. płaszczyzna włączenia w czterech płaszczyznach integracji (Shore, Randel, Chung, Dean, Ehrhart, & Singh 2011));
- wpływ uznania na kapitał ludzki (P_1). Uznanie daje satysfakcję z pracy, zwiększa zaangażowanie, zwiększa prawdopodobieństwo pozostania w organizacji (por. efekty włączenia (Shore, Randel, Chung, Dean, Ehrhart, & Singh 2011));
- wpływ samostanowienia na kapitał ludzki (P_1). Możliwość samodzielnego podejmowania decyzji pozwala na osobisty rozwój, planowanie ścieżek kariery, wyzwala kreatywność (por. efekty włączenia (Shore, Randel, Chung, Dean, Ehrhart, & Singh 2011));
- wpływ solidarności na kapitał relacyjny (P_3). Kształtuje poczucie odpowiedzialności społecznej na poziomie lokalnym (por. Jasny cel korzyści społecznych. Kryteria społeczne w definicji EMES).

Przedstawiony na rysunku 2 model hipotetyczno-dedukcyjny ma na celu przetestowanie i weryfikację poczynionych w modelu sieci powiązań założeń teoretycznych.

Rysunek 2. Integracja osób wykluczonych i jej wpływ na kapitał intelektualny spółdzielni społecznej. Model hipotetyczno-dedukcyjny

Źródło: Opracowanie własne.

Zmienną zależną (Y) w modelu jest kapitał intelektualny spółdzielni społecznych, oznaczony skrótowo: „Kapitał intelektualny”. Dla czytelności rysunku pominięto dekompozycję na kategorie kapitału intelektualnego. Zmienną niezależną (X) jest integracja osób zagrożonych wykluczeniem – członków i pracowników spółdzielni, oznaczona na rysunku skrótowo: „INTEGRACJA”. Dla czytelności pominięto dekompozycję na komponenty. Główna hipoteza modelu brzmi:

H: Integracja osób zagrożonych wykluczeniem – członków i pracowników spółdzielni, przyczynia się do budowania kapitału intelektualnego spółdzielni społecznej.

Na rysunku 2 hipotezę zapisano skrótowo.

W modelu wyróżniono zmienne pośredniczące: kontekstualne i kontrolne. Zmienne kontekstualne „określające kontekst badanego zjawiska, który to kontekst dynamizuje i warunkuje relacje między zmiennymi zależnymi” (Zakrzewska-Bielawska, 2018, s. 15). Zmienne kontrolne „umożliwiają ustalenie, czy analizowany związek między zmiennymi zależnymi i niezależnymi oraz wpływającymi na nie zmiennymi pośredniczącymi istnieje faktycznie (na zasadzie przyczyna – skutek), czy jest tylko pozorny” (Zakrzewska-Bielawska, 2018, s. 15). Model bada zależność ze zmienną kontekstualną jako moderatorem.

Hipoteza kontekstualna:

H_k: Wariant spółdzielni społecznej ma wpływ na budowanie kapitału intelektualnego przez integrację.

Na rysunku hipotezę H_k opisano skrótowo.

Zależność między integracją a kapitałem intelektualnym moderuje wariant spółdzielni socjalnej określany przez:

- rodzaj spółdzielni (osób prawnych/osób fizycznych),
- okoliczności i przyczyny powstania spółdzielni,
- rodzaj wykluczenia.

Spółdzielnie socjalne mogą być zakładane przez osoby fizyczne i osoby prawne, stąd potoczne określenie spółdzielni „osób fizycznych”, spółdzielnia „osób prawnych” (szerzej na ten temat (Sobczak, 2016a)). Badania nad czynnikami wpływającymi na decyzję o założeniu spółdzielni socjalnej oraz wsparciu udzielanym powstającym spółdzielniom prowadził M. Sobczak (2016b).

Zmienne kontrolne odnoszą się do kluczowych komponentów poszczególnych kategorii kapitału intelektualnego, które zostały omówione powyżej.

4. PODSUMOWANIE

Kapitał intelektualny spółdzielni socjalnej to aktywa intelektualne obejmujące potencjał rozwoju osób tworzących spółdzielnie, wypracowane metody współpracy i komunikacji wewnątrz spółdzielni, relacje między spółdzielnią a interesariuszami zewnętrznymi oraz strategię biznesową spółdzielni. Zaproponowany model badawczy jest nowatorski pod względem podejścia do kapitału intelektualnego jako efektu działań integracyjnych, co według najlepszej wiedzy autorki nie było dotychczas podnoszone w literaturze, jak i pod względem podejścia do samego procesu integracji osób zagrożonych wykluczeniem, który przynosi korzyści nie tylko im samym, ale również organizacji, do której przynależą. Przedstawiono model indukcyjny sieci powiązań między integracją osób zagrożonych wykluczeniem społecznym a kapitałem intelektualnym spółdzielni socjalnych, który stanowi ramy dla wyjaśnienia tych zależności. Na podstawie ustalonych w modelu sieci powiązań ram teoretycznych postawiono hipotezę, że integracja buduje kapitał intelektualny, którą zobrazowano w modelu hipotetyczno-dedukcyjnym. Przedstawiony model może posłużyć do badań kapitału intelektualnego spółdzielni socjalnych w kontekście integracji. Wymaga to dalszych prac badawczych nad opracowaniem procedury badawczej i przeprowadzenia badań pilotażowych. Podejście zaproponowane w modelu to nowy sposób oceny działań spółdzielni socjalnych w zakresie realizacji celów reintegracji zawodowej i społecznej. Sukces programów reintegracyjnych bywa analizowany w trzech wymiarach:

- sukces administracyjny: uznanie ze strony lokalnej administracji;
- sukces instytucjonalny: stabilne podstawy istnienia i działania wyodrębnionych zespołów ludzi i zasobów o określonej strukturze organizacyjnej realizujących swoją pierwotnie ustaloną misję;
- sukces merytoryczny: liczba osób, która po ukończeniu programu samodzielnie uczestniczy w różnych wymiarach życia społecznego (Frieske, 2004).

Kapitał intelektualny jest ważnym czynnikiem odnoszenia sukcesu instytucjonalnego przez spółdzielnie socjalne. Chociaż rzadko odnoszą one sukces merytoryczny, wyrażony liczbą osób, które znalazły zatrudnienie na otwartym rynku pracy, to nie znaczy, że nie spełniają swego zadania. Ich sukces merytoryczny, rozumiany mniej restryktywnie, polega na włączeniu ludzi zagrożonych wykluczeniem społecznym w „reguły i rytm jakiejś zorganizowanej ludzkiej aktywności” i zakorzenieniu ich w spółdzielni jako „strukturze pośredniczącej między nimi a otwartym społeczeństwem” (Frieske, 2004, s. 79).

¹ Działania inkluzywne to działania związane z zaangażowaniem obywatelskim i równym dostępem do partycypacji w odciążaniu indywidualnych i kolektywnych szans życiowych (Broda-Wysocki, 2012, za: Bąbka, 2019).

FINANSOWANIE | Nie dotyczy.

KONFLIKT INTERESÓW | Autorzy deklarują brak konfliktu interesów.

DOSTĘP DO DANYCH | Autorzy udostępnią dane, na prośbę zainteresowanych.

WKŁAD AUTORÓW | Autorzy deklarują równy wkład w przygotowanie artykułu.

BIBLIOGRAFIA

- Adam, S. (2014). Social exclusion & work integration: Social cooperatives for people with mental health problems in Greece. *CIRIEC, 2014/8*, 3-25.
- Allee, V. (2000). The value evolution: Addressing larger implications of an intellectual capital and intangibles perspective. *Journal of Intellectual Capital, Vol. 1(1)*, 17-32. <https://doi.org/10.1108/14691930010371627>
- Assorodobraj, N. (1966). *Początki klasy robotniczej. Problem rąk roboczych w przemyśle polskim epoki stanisławowskiej*. Warszawa: PWN.
- Bauman, Z. (2004). *Życie na przemiał*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Bąbka, J. (2019). Wspieranie społecznej inkluzji osób z niepełnosprawnością intelektualną – na przykładzie Zakładu Aktywności Zawodowej. *Dyskurs Młodych Andagogów, 20*, 105-120.
- Benevene, P., Kong, E., De Carlo, A., Lucchesi, M., & Cortini, M. (2019). A qualitative study on the perception of intellectual capital among a group of senior managers of Italian social enterprises. *Knowledge Management Research and Practice, 17(2)*, 161-171. <https://doi.org/10.1080/14778238.2018.1538600>
- Benevene, P., Kong, E., Lucchesi, M., & Cortini, M. (2019). Intellectual capital management among Italian non-profit socio-cooperatives. *Journal of Workplace Learning, 31(1)*, 17-30. <https://doi.org/10.1108/JWL-07-2018-0085>
- Blackburn, R., & Ram, M. (2006). Fix or fixation? The contributions and limitations of entrepreneurship and small firms to combating social exclusion. *Entrepreneurship & Regional Development, 18(1)*, 73-89. <https://doi.org/10.1080/08985620500419566>
- Błażejowska, M. (2019). Spółdzielczość socjalna na obszarach wiejskich na przykładzie województwa małopolskiego. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, 1(544)*, 9-17. <https://doi.org/10.15611/pn.2019.544.01>
- Boedker, C., Guthrie, J., & Cuganesan, S. (2005). An integrated framework for visualising intellectual capital. *Journal of Intellectual Capital, 6(4)*, 510-527. <https://doi.org/10.1108/14691930510628799>
- Bombiak, E. (2016). Kapitał intelektualny jako specyficzny zasób współczesnych organizacji. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, 109*, 105-119.
- Bontis, N. (1998). Intellectual capital: An exploratory study that develops measures and model. *Management Decision, 36(2)*, 63-76.
- Bontis, N., Ciambotti, M., Palazzi, F., & Sgro, F. (2018). Intellectual capital and financial performance in social cooperative enterprises. *Journal of Intellectual Capital, 19(4)*, 712-731. <https://doi.org/10.1108/JIC-03-2017-0049>
- Borzaga, C., & Galera, G. (2012). The concept and practice of social enterprise. Lessons from the Italian experience. *International Review of Social Research, 2(2)*, 85-102. <https://doi.org/10.1515/irsr-2012-0019>
- Borzaga, C., Salvatori, & Bodini, R. (2019). Social and solidarity economy and the future of work. *Journal of Entrepreneurship and Innovation in Emerging Economies, 5(1)*, 37-57. <https://doi.org/10.1177/2393957518815300>
- Bozzolan, S., Favotto, F., & Ricceri, F. (2003). Italian annual intellectual capital disclosure: An empirical analysis. *Journal of Intellectual Capital, 4(4)*, 543-558. <https://doi.org/10.1108/14691930310504554>
- Broda-Wysocki, P. (2012). *Wykluczenie i inkluzja społeczna. Paradygmaty i próby definicji*. Warszawa: IPiSS.
- Buonomo, I., Benevene, P., Barbieri, B., & Cortini, M., (2020). Intangible assets and performance in nonprofit organizations: A systematic literature review. *Frontiers in Psychology, 11*, 1-9. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00729>
- Burchardt, T., Le Grand, J., & Piachaud, D. (1999). Social exclusion in Britain 1991-1995. *Social Policy and Administration, 33(3)*, 227-244. <https://doi.org/10.1111/1467-9515.00148>

- Ciepielewska-Kowalik, A., & Starnawska, M., (in collaboration with Szymańska, A., & Pielniński, B.). (2021). Social enterprise in Poland: Institutional and historical context. *Social Enterprise in Central and Eastern Europe: Theory, Models and Practice*, (June), 138-151. <https://doi.org/10.4324/9780429324529-10>
- Czarnowski, S. (1936). Ludzie zbędni w służbie przemocy. [b.m. i b.w.]. <https://mirror.anarhija.net/pl.anarchistlibraries.net/mirror/s/sc/stefan-czarnowski-ludzie-zbedni-w-sluzbie-przemocy.pdf>
- Czetwertyński, S. (2017). Znaczenie i kondycja ekonomiczna polskich spółdzielni socjalnych. *Spółczeństwo i Ekonomia*, 1(7), 46-60. <https://doi.org/10.15611/sie.2017.1.04>
- Daniele, D. (2007). Uwarunkowania prawne przedsiębiorstw społecznych: przykłady z kilku krajów europejskich. *Ekonomia Społeczna Teksty*, 8, 1-36.
- Degli Antoni, G., & Portale, E. (2010). The effect of corporate social responsibility on social capital creation in social cooperatives. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 40(3), 566-582. <https://doi.org/10.1177/0899764010362568>
- Duraj, J. (2010). Social cooperatives' ways of operation activity in Poland – some features of theory and practice. *Comparative Economic Research*, 13(5), 49-65. <https://doi.org/10.2478/v10103-010-0003-x>
- Dzinkowski, R. (2000). The measurement and management of intellectual capital: An introduction. *International Management Account Study*, 78(2), 32-36.
- Epstein, M. J., & McFarlan, F. W. (2011). Measuring the efficiency and effectiveness of a nonprofits performance. *Strategic Finance*, 10(October), 27-34.
- Frieske, K. W. (red.). (2004). *Utopie inkluzji. Sukcesy i porażki programów reintegracji społecznej*. Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.
- Gardziński, T., & Łabenda, A. (2020). Spółdzielnia socjalna jako dynamicznie powstające przedsiębiorstwo społeczne. *Mysł Ekonomiczna i Polityczna*, 2(69), 11-33. [https://doi.org/10.26399/meip.2\(69\).2020.08/t.gardzinski/a.labenda](https://doi.org/10.26399/meip.2(69).2020.08/t.gardzinski/a.labenda)
- Gonzalez, J. A., & Simpson, J. (2021). The workplace integration of veterans: Applying diversity and fit perspectives. *Human Resource Management Review*, 31(2), 100775. <https://doi.org/10.1016/j.hrmmr.2020.100775>
- Gospodarek T. (2009). *Modelowanie w naukach o zarządzaniu oparte na metodzie programów badawczych i formalizmie reprezentatywnym*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
- Gronbacher, G. M. (1998). The need for economic personalism. *Journal of Markets & Morality*, 1(1), 1-34.
- Hausner, J., & Laurisz, N. (2006). Przedsiębiorstwo społeczne – konceptualizacja. *Ekonomia Społeczna Teksty*, 2/2006, 2-16.
- Izdebski, A., Mering, T., Ołdak, M., & Szarfenberg, R. (2017). Selected aspects of social cooperatives in Poland. *Euricse Working Papers*, 93/17. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2940313>
- Jacobsen, K., Hofman-Bang, P., & Nordby, R. (2005). The IC Rating™ model by Intellectual Capital Sweden. *Journal of Intellectual Capital*, 6(4), 570-587. <https://doi.org/10.1108/14691930510628834>
- Janowska, Z. (2019). Uwarunkowania funkcjonowania spółdzielni socjalnych w Polsce. *Polityka Społeczna*, 46(7(544)), 8-14.
- Kabeer, N. (2005). Introduction. The search for inclusive citizenship: Meanings and expressions in an interconnected world (pp. 1-27). In N. Kabeer (Ed.), *Inclusive citizenship. Meanings and expressions*. London: Zed.
- Kong, E. (2008). The development of strategic management in the non-profit context: Intellectual capital in social service non-profit organizations. *International Journal of Management Reviews*, 10(3), 281-299. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2370.2007.00224.x>
- Kong, E. (2010). Innovation processes in social enterprises: An IC perspective. *Journal of Intellectual Capital*, 11(2), 158-178. <https://doi.org/10.1108/14691931011039660>
- Kruszka, R. (2008). Wykluczenie społeczne – rys interpretacyjny i użyteczność badawcza. *Kultura i Edukacja*, 1(65(1)), 35-69.
- Lister, R. (2007). Inclusive citizenship: Realizing the potential. *Citizenship Studies*, 11(1), 49-61. <https://doi.org/10.1080/13621020601099856>
- Marr, B., & Moustaghfir, K. (2005). Defining intellectual capital: A three-dimensional approach. *Management Decision*, 43(9), 1114-1128. <https://doi.org/10.1108/00251740510626227>
- Mazur, J., & Kuć, M. (2019). *Marginalizacja ujęcie wielowymiarowe, przejawy, skutki, przeciwdziałanie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

- Michalik, A. (2019). Zmiany w gospodarce finansowej spółdzielni socjalnej w Polsce. *Studia Prawnicze KUL*, 1(1), 105-133. <https://doi.org/10.31743/sp.4895>
- Nowicki, M., Słaby, T., Wojtowicz, M., & Żołądkowska, J. (2013). *Można inaczej. Nowe metody pracy z rodzinami osób niepełnosprawnych. Raport z adaptacji modelu włoskiego*. Puszczykowo: Fundacja im. Królowej Polski św. Jadwigi.
- Olszewski, M. (2018). Occupational therapy workshops and social cooperatives – towards a more effective occupational rehabilitation for persons with disabilities. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego We Wrocławiu*, 510, 152-164. <https://doi.org/10.15611/pn.2018.510.12>
- Pansera, M., & Rizzi, F. (2020). Furbish or perish: Italian social cooperatives at a crossroads. *Organization*, 27(1), 17-35. <https://doi.org/10.1177/1350508418760980>
- Peace, R. (2001). Social exclusion: A concept in need of definition? *Social Policy Journal of New Zealand*, 16, 17-35.
- Poniat, R. (2013). Ludzie luźni w społeczeństwie Rzeczypospolitej szlacheckiej w kontekście badań nad cyklem życia. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 73, 51-77. <https://doi.org/10.12775/rds.2013.03>
- Rajchelt-Zublewicz, M., Piwoni-Krzeszowska, E., & Matyja, M. (2019). Tangible and intangible resources and the financial performance of Polish social cooperatives. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 63(5), 173-187. <https://doi.org/10.15611/pn.2019.5.14>
- Sadowska, S. (2018). Wykluczenie społeczne a reintegracja osób defaworyzowanych. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Wydawnictwa Ekonomicznego w Katowicach*, 1(2), 165-175.
- Sen, A. (2002). *Rozwój i wolność*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Shore, L. M., Randel, A. E., Chung, B. G., Dean, M. A., Ehrhart, K. H., & Singh, G. (2011). Inclusion and diversity in work groups: A review and model for future research. *Journal of Management*, 37(4), 1262-1289. <https://doi.org/10.1177/0149206310385943>
- Silver, H. (1994). Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. *International Labour Review*, 133(5-6), 531-578.
- Skubiak, B. (2017). Spółdzielnia socjalna jako instrument rozwoju społeczności lokalnych. *Przegląd Nauk Stosowanych*, 16, 54-61.
- Sobczak, M. (2016a). Dwa światy spółdzielni socjalnych w Polsce. *Ekonomia Społeczna*, 2, 7-19. <https://doi.org/10.15678/es.2016.2.01>
- Sobczak, M. (2016b). *Reintegracja zawodowa w spółdzielniach socjalnych na przykładzie województwa łódzkiego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Sokołowska, A. (2005). *Zarządzanie kapitałem intelektualnym w małym przedsiębiorstwie, Analisis Standar Pelayanan Minimal Pada Instalasi Rawat Jalan di RSUD Kota Semarang*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych.
- Standing, G. (2014). *Prekariat. Nowa niebezpieczna klasa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Subocz, E. (2017). Aktywna polityka społeczna wobec osób zagrożonych wykluczeniem społecznym (na przykładzie województwa warmińsko-mazurskiego). *Rozprawy Społeczne*, 11(3), 35-43.
- Sveiby, K. E. (1997). The intangible assets monitor. *Journal of Human Resource Costing & Accounting*, 2(1), 73-97. <https://doi.org/10.1108/eb029036>
- Szafenberg, R. (2007). Ubóstwo, marginalność i wykluczenie społeczne (ss. 317-330). W: G. Firlit- Fesnak, & M. Szyłko-Skoczny (red.), *Ubóstwo, marginalności i wykluczenie społeczne*. Warszawa: PWN.
- Szafenberg, R. (2008). *Pojęcie wykluczenia społecznego*. Pobrano 27 stycznia 2022 z http://rszarf.ips.uw.edu.pl/pdf/pojecie_ws.pdf
- Wojtasiak, E. (2017). Zadania warsztatów terapii zajęciowej a zatrudnienie wspomagane 6.1. W: B. Trochimiak, & M. Wolan-Nowakowska (red.), *Zatrudnienie wspomagane szansą na samodzielność osób z niepełnosprawnością* (ss. 74-88). Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Youndt, M. A., & Snell, S. A. (2020). Human resource configuration, intellectual capital and organizational performance. *Journal of Managerial Issues*, XXXII(1), 60-84.
- Zakrzewska-Bielawska, A. (2018). Modele badawcze w naukach o zarządzaniu. *Organizacja i Kierowanie*, 2, 11-25.

INTEGRATION OF PEOPLE AT RISK OF SOCIAL EXCLUSION AND INTELLECTUAL CAPITAL OF SOCIAL COOPERATIVES

ABSTRACT

PURPOSE: The purpose of this article is to present a model showing how the social integration of members of social cooperatives – people at risk of social exclusion – contributes to building the intellectual capital of this organisation.

DESIGN/METHOD: A particular goal of social cooperatives is to undertake activities for the social and professional reintegration of people at risk of social exclusion. In this article, two groups of components have been distinguished in the integration process: normal civic activities of members of societies and features of inclusive citizenship. These components have been referred to the category of intellectual capital. An inductive model of the network of connections between the integration of excluded people and the intellectual capital of social cooperatives was developed. On its basis, a hypothetical-deductive model of the impact of the integration of excluded people on the intellectual capital of a social cooperative was built.

RESULTS/FINDINGS: The proposed model linking the integration of excluded people with the intellectual capital of social cooperatives is to shift attention from quantitative data describing integration activities (e.g. number of training hours, number of integration meetings, etc.) to qualitative data describing the effects of these activities in relation to the social cooperative as an organisation whose strength is determined, inter alia, by intellectual capital.

ORIGINALITY/VALUE: The proposed model is innovative in terms of the approach to intellectual capital as a result of integration activities, which, to the best of the author's knowledge, has not been mentioned in the literature so far, and in terms of the approach to the very process of integration of people at risk of exclusion, which brings benefits not only to themselves, but also benefits the organisation to which they belong. The work is conceptual.

KEYWORDS: social cooperatives, social exclusion, integration, intellectual capital.

JEL: L31, O34, P13.